

Munkaterületek és munkatársak a számítógép mellett

A számítógépek alaposan beleszólnak a foglalkoztatottság szerkezetébe is, sok terület megszűnik az emberi munka számára, míg újak kialakulnak. Megszűnik például sok nyomdai, telefonközponti munkakör, viszont sok új munkaerőre van szükség az elektronikus berendezések karbantartásához, az adatelőkészítéshez, a rendszerek tervezéséhez és üzemeltetéséhez. Mindez aggodalmat is kelt az emberekben, mert az oktatás még nem tart ott, hogy a számítógépesített társadalomra készítse fel az egyént. Félelmet okoz az elidegenedés veszélye, az emberek „elavultnak” érzik magukat, jólképzett munkakerőből olyan „gombnyomogatóvá” lesznek, akik a gombnyomás hatását nem is ismerik pontosan.

Az új munkaterületeket D. Bell iparosodás utáni szolgáltatásoknak nevezi. Az ipari forradalom előtti időkben a szolgáltatások – ha voltak – háztartási, gazdálkodási jellegűek voltak. Az ipari társadalomban főleg a szállítás, közlekedés, közmű, pénzforgalom terén vannak szolgáltatások. A jövő iparosodás utáni társadalomban a szolgáltatások megváltoznak, az utóbbi években az Egyesült Államokban a foglalkoztatottak nagyobb része az oktatás-nevelés, az egészségügy, a rendszerszervezés és üzemeltetés, a programozás és információfeldolgozás szolgáltatásaiban dolgozik.

Az információkra irányuló elfoglaltságok új társadalmi rétegződéshez vezetnek, kialakul az információban bővelkedők és az információt nélkülözők csoportja. Ez az új „alsó réteg” azokból lesz, akikből hiányzik a kellő adottság az új technológiák használatához. A felső réteg viszont előnyökhöz juthat, adatkezelési manipulációkkal befolyásolhatja a társadalom döntéseit, cselekedeteit.

A telekommunikáció fölsőlegessé teheti a munkahelyre való bejárást, bizonyos munkaköröket otthoni terminálról lehet ellátni. Tudományos összejövetelek utazás nélkül oldhatók meg: az eredményeket és hozzászólásokat telekommunikációs úton közlik egymással a résztvevők.

A számítógépes információszolgáltatás hatása a szakfolyóiratok használatára

Az információs és dokumentációs tevékenység fejlesztésére 1974-ben elindított IuD Programm egyik fő célja a regionális szakmai információs központok (SZIK) létrehozása volt. A program széleskörű vitát váltott ki elsősorban a könyvkereskedők és -terjesztők körében, akik feltételezték, hogy a SZIK-ek működése a könyvkereskedői tevékenység szerkezetének átalakítását, illetve – a primer irodalmat helyettesítő szekunder szolgálta-

Gondolni kell azonban azokra az emocionális és társadalmi kapcsolatokra, hatásokra, amelyeket a szemtől-szembe való találkozás nyújtani tud, a telekommunikáció pedig megszüntet. A számítógép és a vele kapcsolatos eszközök megnövelik a kommunikációs lehetőségeket, de potenciálisan megszorodnak ezzel egyidejűleg az egyén elszigeteltségét, elidegenülését okozó tényezők, amelyek új életformához, a társadalmi kapcsolatok elszegényedéséhez vezetnek.

Következtetések

Az információs technológiák hatásait az egyénre és a társadalomra még nem gondoltuk át eléggé, a technológia a kezünkben van, következményeit és hatásait még bizonytalanul látjuk. Figyelmünket eddig főleg az információk előállításának és átvitelének mikéntjére fordítottuk, nem törődve kellőképpen felhasználásukkal. Információbőségben élünk, világunkban az információk fogadásának és megfelelő abszorbeálásának gondja jelenleg a „szűk keresztmetszet”, az információk gyűjtésére és kezelésére a technológia rendelkezésre áll. Iparosodáson túli társadalmi szerkezet felé haladunk, amelyben a tudás és az információ birtoklása stratégiai erőforrást jelent. Sürgetően időszerű vizsgálat alá vonni a számítógép hatásait a jelen és jövő társadalmára, az egyén életmódjára, személyiségére, jogaira, munkastílusára. Szembe kell néznünk mihamarabb a problémákkal és igyekeznünk kell, hogy az „információk rémuralma” ne fejlődhessen ki. Jövőnknek az egyén, az őt befogadó társadalom és a – jelenleg előrefutott – technológia szimbiózisával kell kialakulnia.

/ARTANDI, S.: *Computers and the postindustrial society: symbiosis or information tyranny?* = *Journal of the American Society for Information Science*, 33. köt. 5. sz. 1982. p. 301–307./

(Domokos Miklósné)

tások folytán – a szakfolyóiratok vásárlásának csökkenését vonja maga után.

Valóra vált-e a második feltételezés? Ennek felderítésére vállalkozott az itt is ismertetendő felmérés, mégpedig a következő rész kérdésekre keresve választ:

- Hatással vannak-e a szakmai információs központok szolgáltatásai a szakirodalom beszerzésére, a folyóiratok példányszámára?

- Befolyásolja-e a szakirodalom használatát a szakmai információs szolgáltatások igénybevétele? Pótolják-e a szekunder szolgáltatások az eredeti dokumentum olvasását?

- Csökken-e az információs központok tevékenysége miatt a dokumentumok előfizetése vagy vásárlása?

A felmérés két, mikro- és makrosíkja kimondottan a bibliográfiai információs szolgáltatásra irányult. Azon természettudományi és műszaki folyóiratok használatának és vásárlásának változásait tárta fel, amelyeket a SZIK-ek feldolgoznak és ezáltal a szekunder forrásokban is hozzáférhetőek.

Mikrosíkon kérdőíves módszerrel (illetve személyes megkereséssel) gyűjtöttek adatokat a szakemberek és intézmények szakirodalom-használati és vásárlói szokásairól. A megkeresetteket (85 fő), azok közül választották ki, akik 1979-ben igénybe vették a szakmai információs központok adatbankjait kémiai, műszaki, fizikai és matematikai témakereséssel.

A megkeresettek 37%-a az iparban, 33%-a a felsőoktatásban, a 19%-a egyéb tudományos intézetben vagy hatóságnál, 11%-a pedig a kiemelt kutatásban dolgozott.

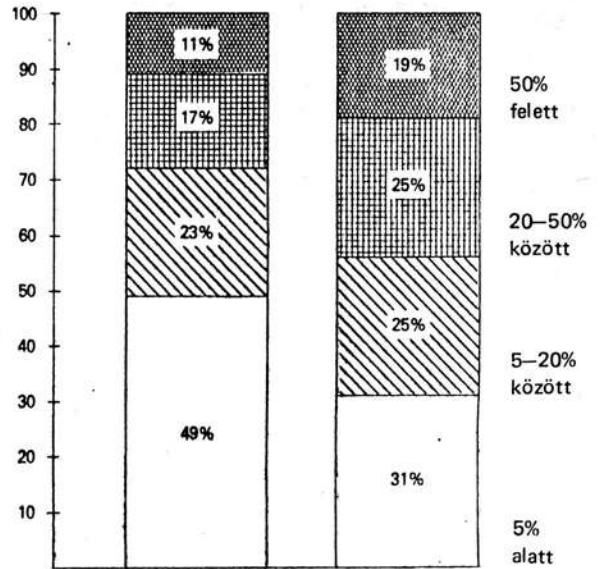
Mivel a megkeresettek kis száma miatt az összegyűlt adatok nem voltak szignifikánsak (annak ellenére sem, hogy az USA-ban és Nagy-Britanniában végzett felmérések is hasonló eredményeket adtak), makroanalízissel egészítették ki őket, a szakfolyóiratok példányszámának alakulása és a SZIK tevékenység közötti összefüggések feltárását illetően pedig idősorlemzést alkalmaztak.

A mikroanalízis eredményei

Az 1. ábra első oszlopából kitűnik, hogy a megkeresettek majdnem fele 5%-ban sem támaszkodik a SZIK szakirodalmi szolgáltatásaira szakirodalmi beszerzései közben. Valamivel több, mint 10%-uk viszont 50% feletti arányban jut a SZIK információs szolgáltatásai alapján az öt érdeklő szakirodalomhoz (vétel, kölcsönzés esetén is). A második oszlop azt mutatja, hogy a gyakori használat és a SZIK-szolgáltatások igénybevétele között erős az összefüggés. A gyakori használók csaknem egyötödének szakirodalmi igényeit elégítik ki a SZIK-szolgáltatások 50% fölött.

A felmérésben kapott válaszok arra is következtetni engednek, hogy a szakirodalom használatának (beszerzésének) intenzitása összefügg az adatbázisba bevitt irodalom tematikájával és típusaival. Szembeötlő a mennyiségi növekedés: a SZIK-szolgáltatásokat igénybevevők lényegesen több szakirodalmat használtak vagy szereztek be, mint korábban (2. ábra).

A megkeresettek egyöntetűen úgy nyilatkoztak, hogy a központok szolgáltatásai nyomán megnőtt a szakirodalom iránti érdeklődésük-igényük. Ez kedvezően befolyásolta pl. a könyvtárak szakfolyóirat-beszerzését

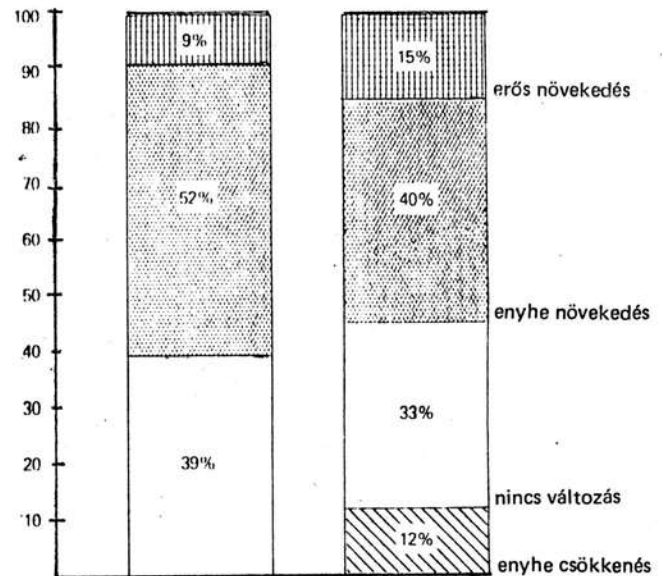
Összmegoszlás

a 65 megkeresett közül
31 információközvetítő
34 végfelhasználó

Gyakori használók

a 32 megkeresett közül
17 információközvetítő
15 végfelhasználó

1. ábra A szakmai információs központok szolgáltatásai alapján megszerzett/beszerzett szakirodalom megoszlása

Információközvetítők (33 megkeresett)

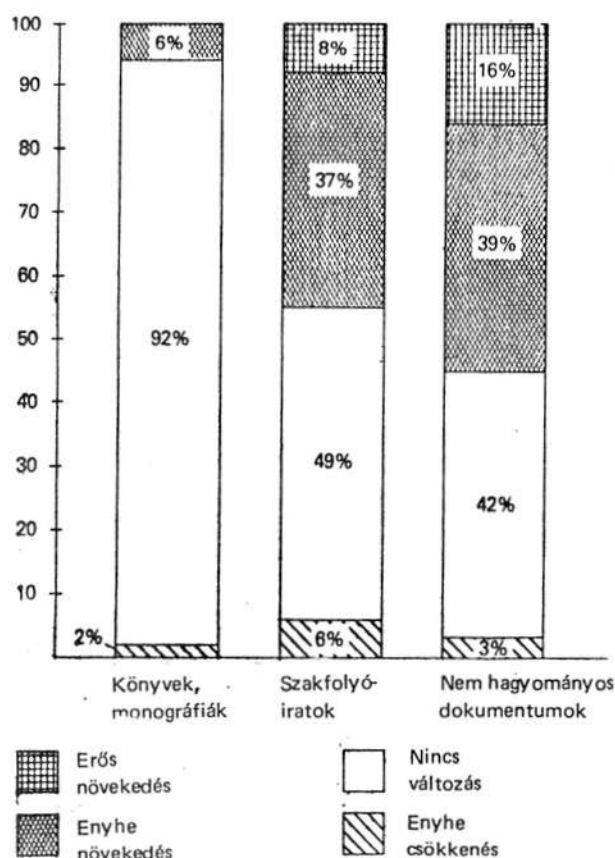
Végfelhasználók (32 megkeresett)

2. ábra A szakmai információs központok információszolgáltatásainak hatása a szakirodalom használatára (beszerzésére)

(a megkeresettek 97%-a nem csökkentette sem az előfizetést, sem az alkalmankénti vételt), és megnövekedett a könyvtári kölcsönzések száma is. Észrevehetően

fokozódott az érdeklődés a nem hagyományos dokumentumok iránt. A felmérésben résztvevők mintegy fele ezt a tényt dokumentumtípus referálásával, illetve az adatbankba való bevitelével magyarázta (3. ábra).

A kapott válaszok tehát nem igazolták, hogy a SZIK információszolgáltatásai negatívan befolyásolnák a folyóiratelőfizetést vagy az egyedi vételt.

3. ábra A használat változása egyes dokumentumtípusok szerint

A makroanalízis módszerei és eredményei

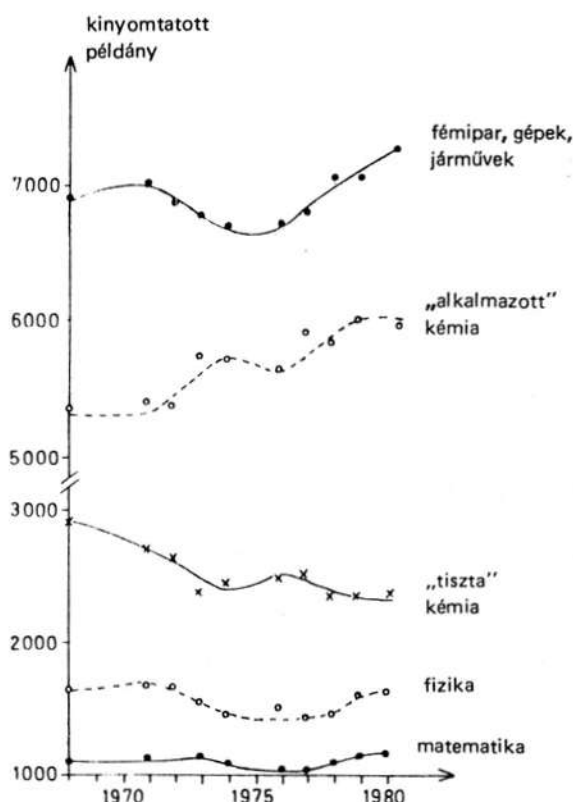
A kérdőíves mikroanalízis időszerelemzéssel is kiegészült. A vizsgálat kiterjedt az elsőrendű német kémiai, energetikai, fizikai, matematikai és műszaki szakfolyóiratok (254 cím, amiből 165 volt a műszaki) 1968 és 1980 közötti példányszámaira.

A makroanalízisbe bevont folyóiratok mintegy háromnegyed részét tették ki a szóban forgó szakterületek NSZK-ban megjelentetett összes folyóiratának.

A példányszám-vizsgálat során az alábbi összefüggéseket tárták fel a kinyomott, illetve az eladott és előfizetett példányszámok között:

- Az *alapkutatási szakfolyóiratok* esetében az eladott és az előfizetett példányszám nagyjában megegyezik, a kinyomott példányszám pedig korrelál az eladott és előfizetett példányszámmal. Ebből következően elmondható, hogy a bevételt szinte teljes egészében az elkelt példányok adják, s így itt a kinyomott példányszám az eladások és előfizetések függvényében növekszik vagy csökken.
- Az *alkalmazott tudományi és ipari szakfolyóiratok* esetében is lineáris összefüggés tapasztalható a kinyomott példányszám és az eladott vagy előfizetett példányszám között.
- Azoknál a folyóirat típusoknál, amelyeket esetenként ingyenesen is terjesztenek, a terjesztési bevétel kb. 30%-a a hirdetési pedig 70%-a a teljes bevételnek.

A 4. ábra a különböző jellegű szakfolyóiratok átlagos példányszámának (kinyomott példány) alakulását mutatja. A görbék alapján nem lehet egyértelműen a szekunder gépi szolgáltatások hatására következtetni.

4. ábra A természettudományi-műszaki folyóiratok átlagos példányszáma

1977-ben pl. a fizikai folyóiratok görbéje felfelé ível, viszont a „tisztá” kémiaié esik, s ugyanakkor felfelé mutat az „alkalmazott” vegyészeté. Ezzel mindenesetre bebizonyítható, hogy a SZIK információszolgáltatásai általában nincsenek negatív hatással a szakfolyóiratok példányszámára. Az egyes folyóiratcsoportok esetében a

görbék alakulását más tényezők jobban befolyásolják, mint a SZIK-szolgáltatások.

E ténymegállapításból kiindulva további, még differenciáltabb időszorelemzésre került sor. Nevezetesen azt vizsgálták meg, hogy van-e összefüggés a folyóiratok példányszámának alakulása és referáltságuk „divatjának” mértéke között.

Ennek érdekében – tanúsítja az 1. táblázat – első lépésként a vizsgált 254 szakfolyóiratot a példányszám-alakulás alapján négy csoportba sorolták. Ebből kitűnik, hogy a folyóiratok 55,1%-ának 1969-től gyakorlatilag állandó a példányszáma, 22,4%-nak pedig csökkenő tendenciájú.

1. táblázat

254 szakfolyóirat kiadási példányszámának alakulása
(1968–1980)

növekvő	37	=	14,6%
állandó	140	=	55,1%
ingadozó	20	=	7,9%
csökkenő	57	=	22,4%
	254		

A 2. táblázat aszerint csoportosítja a korábbiakban a példányszám növekedés-csökkenés skálájába beosztott folyóiratokat, hogy mennyire „divat” a referálásuk, azaz hogy egy, két vagy három központ referálja-e őket.

Látható, hogy a referálási „divatosságnak” nincs jelentős befolyása a szóban forgó folyóiratok példányszámára.

2. táblázat

A vizsgált szakfolyóiratok példányszámának alakulása
referáltságuk „divatosságának” függvényében
(1968–1980)

	1 SZIK (n = 140)	2 SZIK (n = 79)	3 SZIK (n = 35)
növekvő	18 = 12,9%	13 = 16,5%	6 = 17,1%
állandó	79 = 56,4%	42 = 53,2%	19 = 54,3%
ingadozó	13 = 9,3%	4 = 5,1%	3 = 8,6%
csökkenő	30 = 21,4%	20 = 25,3%	7 = 20,0%

A felmérési eredmények alapján leszögezhető, hogy az NSZK-ban a SZIK-ek számítógépes információs szolgáltatásai nincsenek negatív hatással a szakfolyóiratok használatára, és példányszámára.

/LOEBEN, M.–RUNGE, W.: *Auswirkungen computergestützter Informationsdienste auf die Nutzung von Fachzeitschriften.* = *Nachr. f. Dokum.* 34. köt. 2. sz. 1983. p. 93–98./

(Tremkóné Meszleny Mária)

A szinoptikus folyóiratokról

Az időszaki kiadványok a kutatók legkedveltebb közlési eszközei, a természettudományos és műszaki tájékoztatás legfontosabb forrásai, és még jóideig azok is maradnak. Az elmúlt évek folyamán azonban súlyos kétségek merültek fel sorsuk felől, a címek számában, előfizetési árban, a füzetek terjedelmében bekövetkezett változás miatt. Sokak szerint hosszabb távon a jövő mindenképp az elektronikus kommunikációé.

A válsághangulat a tudományos publikáció körül nem egészen új jelenség. Már az 1940-es években is különféle tervezetek készültek Nagy-Britanniában a tudományos közlemények központi terjesztésére, az egyik pl. terjesztői szervezetek létrehozását indítványozta a tudományos társaságok mellett, melyek garantálták volna, hogy minden kutató kézhez kapja az őt érdeklő közleményeket, a társaságok kiadói jogának csorbítása nélkül.

A folyóiratok nehezen helyettesíthetők, mert különböző funkciókat látnak el egyidejűleg (témafigyelés, archiválás, kutatási eredmények elfogadtatása, a tudományos reputáció növelése, a szerzők anyagi honorálása

stb.). A publikációk célja tehát nem kizárólag az informálás. A tudományos kutatás eredményeinek megfoghatóan elektronikus formában való rögzítése, illetőleg a közlemények szaktudósok lektorálása nélkül történő archiválása nem találkozik a kutatók aspirációival és helyeslésével. Ebből a szákutcaból a szinoptikus folyóiratok térhódítása jelentheti a kiutat.

A szinoptikus folyóirat a szokványos nyomtatott formában közöl a kutatás eredményeiről a referátumnál részletesebb összefoglalót. A kiadó egyidejűleg vállalja, hogy igénylésre a teljes szöveget rendelkezésre bocsátja. A szinoptikus folyóiratok abban különböznek a gyors-tájékoztató periodikumtól, hogy szaklektorai garantálják a kutatási eredmény hitelességét, míg az előbbieket esetében ez nem mindig áll fenn. A szinoptikus folyóiratok presztízse tehát a tudományos folyóiratokéval egyenértékű.

Ennek a folyóíratfajtának az elterjedéséből háromféle előny származhat. Először, fékezi az „irodalomrobbanás”-t, nem a cikkek számának, hanem terjedelmének